

Rimska vojska

Ivelić, Alen

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:243670>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij: Povijest i Engleski jezik i književnost

Alen Ivelić

Rimska vojska

Završni rad

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2014.

Sažetak

Rimska vojska vuče korijene iz 8. st. pr. n. e. Od plemenskih ratnih družina nastale su legije koje su evoluirale kroz reforme Servija Tulija, Kamila i Gaja Marija, a opisali su ih Tit Livije, Dionizije iz Halikarnasa, Polibije, Cezar, Josip Flavije, Vegecije... Bile su mješovite, sadržavale su teške i lake pješake, te konjanike svake dobi, društvenog i imovinskog statusa. Koristili su postrojbe saveznika, a kasnije pomoćne postrojbe podanika u kojima su bili pješaci, konjanici, mornari, inženjeri, strijelci, pračkari... Legionari su bili vrhunski graditelji i inženjeri, i mnoge njihove tvorevine, kao i sposobnosti i organizacija samih legija su bili ispred njihovog vremena. Zapovjednici su razvijali kadrovsku, karijernu i profesionalnu vojsku. Na vrhuncu Carstva, vojska je brojala 400 000 pripadnika. S padom Carstva rastao je broj vojnika koji su bili nekvalitetno opremljeni, nedovoljno obučeni, a struktura vojske se raspadala. Germani su sve više zamjenjivali Rimljane u vojsci.

Ključne riječi: legija, reforma, profesionalna vojska, barbari

Sadržaj

Sažetak	2
1. Uvod.....	1
2. Rimaska vojska za vrijeme Kraljevstva	1
2.1. Servijeva legija.....	2
3. Rimaska vojska u doba Republike	6
3.1. Kamilova legija	6
3.2. Polibijeva legija.....	9
3.2.1. Taktike Polibijeve legije.....	10
3.3. Marijeva legija.....	12
4. Rimaska vojska u doba Carstva	14
4.1. Pretorijanska straža	17
5. Strane postrojbe pod rimskim zapovjedništvom	18
5.1. Saveznici	19
5.2. Pomoćne postrojbe	19
5.2.1. Mornarica	20
6. Opsadni strojevi.....	22
7. Vojne građevine	25
8. Zaključak.....	27
9. Popis literature.....	28
10. Popis priloga.....	29

1. Uvod

Rad analizira najvažnije elemente rimske vojske kroz vremensko razdoblje veće od tisućljeća, s posebnim naglaskom na evoluciju legije kroz nekoliko velikih reformi koje su pokrenuli veliki vojskovođe, a opisali slavni povjesničari. Ti elementi su veličina, opremljenost, taktike i razgranjenost rimske vojske, njezin zapovjedni lanac, kao i fleksibilnost jedinica i sposobnost asimilacije stranih tehnologija i znanja. Pokazuje kako je Rim prva država na svijetu koja je odgajala ogromnu, školovanu, građansku, tehnološki i taktički naprednu vojsku.

2. Rimska vojska za vrijeme Kraljevstva

Prije nego je Rim doživio uzlet, njegova vojska se nije razlikovala od drugih diljem Apeninskog poluotoka. Razlog tomu je relativna blizina neprijateljskih naselja, malobrojnost njihovih vojski, jednak stupanj tehnološkog razvoja, kao i često izmjenjivanje statusa saveznika i protivnika tako da su svi više manje sveukupno imali jednaku vojnu snagu. Objektivno govoreći, to ni nije bila vojska, već grupe ratnika: najveći broj koji bi ikada dosegnule je tek nekoliko stotina, nisu imale nikakav organizacijski ustroj ni ustanovljene taktike, nisu bili plaćeni, nisu ratovali radi širenja teritorija, niti su imali razvijenu logistiku da izdrže veći broj ratnika dulje vrijeme na većoj udaljenosti. Odlazili su u pojedinačne bitke, ali nikada u pohode. Mali odredi su imali svoje taktike u bitkama, ali nikad nisu imali dugotrajne strategije. Zapravo su bili sličniji lovcima. Imali su bolju opremu i umjesto divljih životinja odlazili su po domaće životinje i drugi ratni plijen. I najvažnije: ratovali su kao pojedinci, nisu bili usklađeni kao ratni stroj (kao kasnije legije i falange). Nisu učili boriti se kao jedan, već su nasumično trčali u bitku, a koliko su veliki individualci bili u ratovanju govori i činjenica kako su se bitke često rješavale dvobojima vođa, radi vlastite slave.

Oprema vođe se sastojala od kacige, prsnog oklopa, potkoljениčnih štitnika, štita, mača, bodeža i koplja.¹ Čini se nevjerojatnim da bi si itko mogao priuštiti punu ratnu spremu, ali ona je bila načinjena od bronce, metala koji je već dugo vremena bio u širokoj upotrebi, te je, s obzirom na količinu i lakoću oblikovanja, bio dostupan određenoj klasi. Barem u odnosu na željezo, od kojeg su tada već pravljени prvi željezni mačevi, također za ratne vođe. Ta oprema je simbolizirala vođin status, a mogući argumenti dostupnosti te opreme vođi su veći udio u ratnom plijenu (i tako mogućnost financiranja), dvoboji vođa (ako se sudbina veće grupe ljudi stavlja u

¹ Fields, Nic: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2011., str. 18.

ruke jedne osobe, onda se toj osobi daju svi dostupni resursi), te onaj najpraktičniji, osiguravanje preživljavanja vođe u bici (obezglavljeni odredi se neorganizirano bore ili čak predaju). S obzirom da onda nisu razvijane neke posebne taktike, vođa nije bio general, već je kao prvi koji juri u bitku i svojom snagom i okretnošću ubija neprijatelje nadahnjivao ostale na isto. Zato je njegovo preživljavanje neophodno.

Ostali ratnici ne samo da nisu imali svu tu opremu, već im je nedostajala i osnovna uniformiranost. Svatko se oboružao sa čime god je mogao, često uzimajući opremu poraženih neprijatelja. Većina opreme, kao što su štit, koplje i sjekira bili su većim dijelom napravljeni od jeftinog drveta. Mačevi su bili rijetki, kao i kacige, a oklopi nepostojeći. Već tada štit (*scutum*) uvelike podsjeća na one iz razdoblja Republike i Carstva, sa središnjim metalnim ispupčenjem (*umbo*) koji je sadržavao ručku s unutarnje strane, a s vanjske odbijao napad. Moguće je da je *umbo* služio i za udaranje protivnika štitom. Grobna nalazišta sugeriraju da su ratnici imali barem dva koplja, jedno za bacanje, a jedno za nasrtaj.² Gledajući na kasniji razvitak rimske legije, koja je uvela koplja isključivo za nasrtaj (*hasta*) i sulice za bacanje (*pilum*), te još dalje kada su uveli laku (za bacanje) i tešku sulicu (za bacanje ili nasrtaj), teorija o dva koplja čini se izglednom. Još jedna zanimljiva karakteristika rimskog koplja jest donji dio, koji je također imao oštri metalni vrh. Najvjerojatnije je služio za zabijanje koplja u tla, ali nije isključeno da je mogao biti korišten kao oružje, pogotovo ako bi gornji dio pukao.

Na području Rima postojalo je više takvih ratnih družina koje su bile lojalne svojim vođama, a tek kada bi došlo do neke veće opasnosti, udružile bi se radi zajedničke obrane. Kasnije se to pokazalo nedostatnim. Rimljani su naučili lekciju, te su, zbog lakše mobilizacije i uspješnije obrane uskoro krenuli s formiranjem prvih zajedničkih institucija, a time i države.³

2.1. Servijeva legija

Kada su Etruščani pokorili Rim, organizirali su vojsku i državu. Iako su i dalje postojale ratne družine koje su pljačkale i odgovarale samo svome vođi, naziru se prvi začeci vojske. Kraljevi postupno osvajaju okolne teritorije i namjeravaju ih obraniti u slučaju protunapada, a ratne družine jednostavno nisu zrele za taj posao. Vrijeme je za uvođenje vojske vjerne Rimu.

² Fields, N.: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, str. 22.

³ Erdkamp, Paul: *A Companion to the Roman Army*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007., str. 15.

Comitia curiata je kao institucija postojala prije Servija Tulija, a obuhvaćala je isključivo patricije. Bila je podijeljena u trideset kurija, baziranih na trideset izvornih patricijskih obitelji, a svaka je podijeljena u tri seta od po deset kurija. Ti setovi su odražavali tri rimske izborne jedinice (*tribus*): *Luceres*, *Ramnes* i *Tities*. Svaka od trideset kurija je davala centuriju (100 pješaka) i dekuriju (10 konjanika), ukupno 3 000 pješaka i 300 konjanika. Međutim, Serviju je bilo stalo do političke podrške plebejaca (i sam je bio niska roda). Za uspostavljanja organizacije koja okuplja sve rimsko stanovništvo potreban je popis stanovništva, prvi u rimskoj povijesti, utemeljen na prihodima, dobi i društvenom statusu. *Comitia centuriata* mu je dala tu podršku protiv patricija, a budući da je to bila i vojna institucija, plebejci su se mogli oružjem suprotstaviti patricijima, ili još gore, napustiti grad i vojsku (*secessio plebis*). Da je *comitia centuriata* u 6. stoljeću postala vojno značajnija, govori i činjenica da su se sastajali na Marsovu polju, izvan zidina grada (*pomerium*), jer je vojsci bilo zabranjeno boraviti u gradu.⁴ *Comitia curiata* je otada podrazumijevala samo administrativnu podjelu Rima i izgubila je povezanost s vojskom.

Prema Liviju i Dionizu iz Halikarnasa, Servije Tulije je vojno sposobno stanovništvo podijelio dva puta u toku svoje vladavine. Prvi puta u klasu (*classis*) i one ispod klase (*infra classem*). U klasi su bili svi koji su si mogli priuštiti punu hoplitsku opremu, a ispod klase svi ostali. Kasnije ih je podijelio u pet klasa s obzirom na prihode, a klase na centurije, u teoriji jedinice od sto vojnika (broj je tijekom povijesti varirao između pedeset i sto). One su dalje dijeljene na *iuniores* (17-45 godina starosti) i *seniores* (46-60 godina starosti). *Iuniores* su služili na prvoj crti na bojištu, a *seniores* su regrutirani jedino u nužnoj obrani. Pripadnici svih klasa su sami financirali opremu, te su zato najbogatiji uvijek bili u prvom redu.⁵ Čini se pomalo kontradiktornim da su najviše centurija činili najbogatiji i da su oni uvijek bili u prvim redovima, ali u slučaju pada Rima, oni bi najviše izgubili: svoja imanja. U skladu s time, češće su i sazivani u vojsku, jer državi je bilo u interesu skupiti više vojnika prve klase nego ostalih. Ionako nisu sami obrađivali svoja polja pa im urod ne bi propao za dulje odsutnosti.

U Prilogu 3. stoji Livijeva podjela klasa. Kaciga, prsni oklop i potkoljениčni štitnici su bili od bronce. *Clipeus* je načinjen od drva obloženog broncom. Budući da ostale klase nisu imale puni oklop kao prva, imale su veći i jeftiniji, drveni *scutum* koji je mogao zaštititi cijelo tijelo. Naravno, tablica prikazuje generalizaciju, to jest opremljenost većine koji su bili u određenoj klasi. Zabilježeni su slučajevi prsnog oklopa i kod drugih klasa, ali je on uvijek bio manji (i štitio samo centar trupa), a ponekad nije ni bio od metala. Ipak, uz malo dodatne zaštite koju je pružao,

⁴ Erdkamp, P.: *A Companion to the Roman Army*, str. 26.

⁵ Fields, N.: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, str. 30.-32.

tu je i samouvjerenost koju je pružao: oklopljeniji vojnik je spremniji na juriš i sukob.⁶ Trubači su prenosili zapovijedi, a inženjeri su konstruirali artiljeriju.⁷ Uz njih, konjaništvo koje su činili patriciji, su zapravo bili hopliti koji bi na konjima došli na bojište ili bi na njima gonili neprijatelja u bijegu. Inače su se borili kao pješastvo jer za konjicu nisu razvijane taktike sinkroniziranog ratovanja s pješastvom. Dioniz iz Halikarnasa se slaže s Livijem, ali za petu klasu navodi da su morali imati prihod od 12 500 asa, te da su uz pračku imali i sulicu.⁸ Budući da je peta klasa trebala provocirati neprijatelja projektilima prije glavnog sukoba, kao i veliti nakon njih, a koji su potvrđeno imali više manjih sulica, Dionizijeva tvrdnja se čini točnom.

Prilog 1. Servijeva legija

klasa	uvjet	oprema	centurije
<i>equites</i>	patricij	konj, kaciga, prsni oklop, potkoljениčni štitnici, štit (<i>clipeus</i>), koplje (<i>hasta</i>), mač	6
1.	prihod od 100 000 asa	kaciga, prsni oklop, potkoljениčni štitnici, štit (<i>clipeus</i>), koplje, mač	40 <i>iuniores</i> , 40 <i>seniores</i> , 2 inženjeri
2.	prihod od 75 000 asa	kaciga, potkoljениčni štitnici, štit (<i>scutum</i>), koplje, mač	10 <i>iuniores</i> , 10 <i>seniores</i>
3.	prihod od 50 000 asa	kaciga, štit (<i>scutum</i>), koplje, mač	10 <i>iuniores</i> , 10 <i>seniores</i>
4.	prihod od 25 000 asa	štit (<i>scutum</i>), koplje, sulica (<i>pilum</i>), mač	10 <i>iuniores</i> , 10 <i>seniores</i>
5.	prihod od 11 000 asa	pračka	15 <i>iuniores</i> , 15 <i>seniores</i> , 2 trubači

Upravo za vrijeme tih reformi, Rimljani su osnovali, kao najveću taktičku jedinicu, legiju, a ona će, uz promjene, preživjeti tisuću godina. I to nije slučajnost, jer je legija nastala kao rezultat cenzusa Servija Tulija. *Legio* podrazumijeva skupljanje uz vojnu obvezu. Izvorni oblik legije je bio identičan grčkim hoplitima: gusto zbijeni vojnici s kopljima i velikim štitovima su se kao jedan kretali hodom prema neprijatelju. Koplje bi balansirano držali tek toliko da vrh bude ispred štita, a kad bi se približili neprijatelju, ubadali bi ih naglim isturanjem koplja. Iako je ono

⁶ Fields, N.: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, str. 38.

⁷ Simkins, Michael: *The Roman Army from Hadrian to Constantine*, Osprey Publishing, Oxford, 1979., str. 14.

⁸ Fields, N.: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, str. 26.

bilo primarno oružje, a u slučaju da se sudare štitovima s neprijateljskim hoplitima (ili druge oklopljene jedinice), isukali bi mačeve jer koplje postaje beskorisno u zbijenom prostoru. Povjesničari tvrde da je taj oblik preuzet od Etruščana.⁹ Naravno, tu su određeni argumenti: Etruščani su preko trgovačkih veza s Grcima mogli preuzeti taj oblik ratovanja još ranije jer su se prije Rimljana upustili u trgovinu s Grcima, imaju izravne komunikacije s Rimom koji stoji na samoj etrurskoj granici, a i tri kralja, uključujući i Servija Tulija, su bili etrurskog porijekla. S druge strane, Grci su izumili taj poredak, Velika Grčka je bila u relativnoj blizini Rima, a kopnene komunikacije između nje i Etrurije neizbježno vode kroz rimski teritorij. Stoga je bez sigurnog dokaza nemoguće odrediti od koga su ga Rimljani preuzeli.

U hoplitskom poretku, prva klasa je činila prva i drugi red, a druga i treća su činila sljedeća četiri reda.¹⁰ Tih šezdeset hoplitskih centurija (*iuniores* prve, druge i treće klase) su činile legiju od šest tisuća ljudi.¹¹ Četvrta i peta klasa su bili čarkari. Uz ranije spomenutih 6 konjaničkih centurija i bez čarkara, Servije Tulije je udvostručio vojnu sila Rima u odnosu na doba podjele na kurije.

Upotrebljiva koplja su duga dva do tri metra, što znači da samo prva dva reda mogu sudjelovati u zbijenoj bitci. Ostali su eventualno mogli štitovima gurati redove ispred sebe kako bi pregazili neprijatelja. No, ukoliko bi došlo do bliske borbe, upitno je koliko bi precizno hopliti mogli udarati mačevima s obzirom da ih suborci stalno guraju. I ako bi pali, ranjeni ili zbog gubitka ravnoteže, čitavi redovi se sigurno ne bi povukli. Štoviše, hopliti uvijek moraju popuniti praznine i pali se više nikada ne bi digli. To je surova realnost bezličnog ratovanja.

To je bio kraj borbama jedan na jedan. Livije u nekoliko navrata bilježi da su pojedini rimski vojskovođe pogubili vlastite sinove zbog istupanja ispred linije.¹² Vojnici su sada tvorili stroj. Morali su vjerovati svojim suborcima: *clipeus* koji su nosili na lijevoj podlaktici štitio im je samo lijevu stranu. Ali zato je njihov štit istodobno štitio i desnu stranu njima lijevog suborca, a štit njihovog desnog suborca je štitio njihovu desnu stranu. Ako bi jedan hoplit pogriješio, platio bi cijeli red. Zato je hoplitski bojni poredak bio jak koliko i njegova najslabija karika. Logično bi bilo pretpostaviti da su suborci bili u tijesnim prijateljskim i rodbinskim vezama, jer tada sigurno ne bi pobjegli i ostavili svoje da poginu.

⁹ Fields, N.: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, str. 26.

¹⁰ Isto, str. 56.

¹¹ Erdkamp, P.: *A Companion to the Roman Army*, str. 31.

¹² Sekunda, Nicholas; Northwood, Simon: *Early Roman Armies*, Osprey Publishing, 1995., str. 17.

3. Rimska vojska u doba Republike

Hoplitski bojni poredak se zadržao do 4. stoljeća pr. n. e. uz neke značajne promjene koje su se odvijale tijekom dva stoljeća. Legija, čarkari i konjanici su podijeljeni pri stvaranju Republike, jer umjesto kralja, vojnu vlast su sada obnašala dva konzula. Tako su stvorene dvije legije koje su imale jednak broj centurija kao i stara, ali je broj legionara u njima prepolovljen.¹³ Sredinom 5. st. pr. n. e. uvedena je funkcija vojnog tribuna i već stoljeće kasnije njihov broj će se ustaliti na šest. Oko 400. pr. n. e. uvedena je vojna plaća (*stipendium*), a konjica je privremeno dobila dodatnih 12 plebejskih centurija.¹⁴ Naime, 405.-396. pr. n. e. Rimljani su opsjedali etrurski grad Veii. Gotovo cijelo desetljeće ratovanja zacijelo je iscrpilo vojsku, te su morale opetovano regrutirati, a svoju šansu su dobili bogati plebejci. Što se tiče onih manje bogatih, nisu se mogli izdržavati tokom deset ratnih godina i imanja su im propadala, te je uvođenje plaće postala nužnost. S obzirom kako je tek za Marijeve reforme uvedena stalna plaća, očito se radilo o povremenoj plaći isplaćivanoj samo za dulje odsutnosti. Čak ni te promjene neće ih spasiti: Gali će im za manje od desetljeća uništiti cijelu vojsku.

3.1. Kamilova legija

Marko Furije Kamilo je slavna vojna ličnost Rima, trijumfator i diktator nazvan Drugim osnivačem Rima, djelomično i zato što je izgradio novu legiju nakon poraza od Gala na početku 4. st. pr. n. e.

Nakon Kamila broj rimskih legija je podignut na četiri, tako da je svaki konzul zapovijedao s dvije. Pojedina legija se više nije dijelila samo na centurije, već i na dvostruko veće manipule (*manipulus*), te redove (*ordo*). Problem se nalazi u broju manipula. Livije tvrdi da ih je u svakom razredu bilo 15.¹⁵ U kasnijoj legiji Polibije tvrdi da ih je bilo tek 10, iako su imali više dostupnog ljudstva za regrutiranje i vodili velike ratove. S obzirom da je *manipulus* umanjena od *manus*, vjerojatno označava šaćicu vojnika, ili vojsku dovoljno malu da njome može zapovijedati jedna ruka (centurionova). *Ordo* je sadržavao po manipul triarii, roarii i accensia, i vjerojatno je označavao zadnji red obrane (ta tri razreda su sudjelovala u bitkama jedino kad bi legija gubila). Razlog nove organizacije (pogotovo manipula) leži u bojnoj i

¹³ Erdkamp, P.: *A Companion to the Roman Army*, str. 32.

¹⁴ Isto, str. 34.

¹⁵ Fields, Nic: *The Roman Army of the Punic Wars 264-146 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2007., str. 17.

zapovjednoj fleksibilnosti.¹⁶ Nove jedinice su se vrlo brzo mogle popunjavati jedna drugu, pa čak i zamijeniti, ili zaštititi dok se reorganiziraju iza linija, a svaki manipul je imao više časnika i dočasnika nego prijašnje jedinice i oni su samoinicijativno zapovijedali bez potrebe za uputama s vrha, te je tako postavila standard i za današnje vojske. Još jedan primjer u prednosti manipula bi se mogao naći u zakletvi vojnika da neće napustiti svoje mjesto u postrojbi osim u slučaju spašavanje suborca, nanošenja štete neprijatelju i nabave oružja.¹⁷ Takvo nešto je nemoguće u falangi, ali ovdje se očito cijnila individualna hrabrost, kao i sposobnost uočavanja i iskorištavanja trenutne slabosti neprijatelja na vlastitu inicijativu.

Prilog 2. Kamilova legija

formacija	razred	oprema	broj	jedinica	
slobodna	<i>equites</i>	konj, koplje, mač, štit (<i>parma equestris</i>), kaciga, verižnjača	300	30 <i>decuriae</i> (10 <i>equites</i>)	10 <i>turmae</i> (3 <i>decuriae</i>)
slobodna	<i>accensi</i>	praćka	900	15 <i>maniples</i> (60 <i>accensi</i>)	15 <i>ordenes</i> (<i>manipulus accensi</i> + <i>manipulus roararii</i> + <i>manipulus triarii</i>)
slobodna	<i>roararii</i>	koplje, laka sulica (<i>gaesum</i>), <i>scutum</i> , kaciga	900	15 <i>maniples</i> (60 <i>roararii</i>)	
falanga	<i>triarii</i>	koplje, <i>gladius</i> , <i>clipeus</i> , kaciga, prsni oklop ili verižnjača	900	15 <i>maniples</i> (60 <i>triarii</i>)	
<i>quincunx</i>	<i>pricipes</i>	koplje (kasnije 2 teška <i>pila</i> i <i>gladius</i>), <i>scutum</i> , kaciga, verižnjača ili prsna pločica	900	15 <i>maniples</i> (60 <i>principes</i>)	
<i>quincunx</i>	<i>hastati</i>	koplje (kasnije 2 teška <i>pila</i> i <i>gladius</i>), <i>scutum</i> , kaciga, verižnjača ili prsna pločica	900	15 <i>maniples</i> (60 <i>hastati</i> + 20 <i>leves</i>)	
slobodna	<i>leves</i>	<i>gaesum</i> , koplje, okrugli štit	300		

Pred sam početak bitke prvi bi napali *leves*, kako bi isprovocirali neprijatelja u napad ili kako bi ih omekšali dok bi im rimsko teško pješništvo nesmetano prišlo. Na zvuk truba bi se povukli kroz redove teškog pješništva ili na njegova krila. Bili su najmlađi i najsiromašniji, nastali

¹⁶ Erdkamp, P.: *A Companion to the Roman Army*, str. 55.

¹⁷ Isto, str. 57.

su od bivše pete klase. U svakoj legiji ih je bilo 300, ali nisu imali svoju jedinicu, već je po njih 20 raspoređeno u svaki od 15 manipula hastata.

Na prvoj crti su bili *hastati*. Kao što im i ime govori, u početku su bili kopljanici, ali s vremenom su koplja zamijenili teškim sulicama (zbog dugog metalnog vrha probijale su štitove i zapinjale u njima, pa je neprijatelj gubio zaštitu) i mačem. Nastali su od bivše treće klase. U početku su regrutirani kao najsiromašniji od teškog pješništva, a kasnije kao najmlađi (iako su i dalje većinom bili siromašni). Zapovjednici su znali pustiti neprijatelju da probije redove hastata, vjerojatno jer im neiskusni vojnici nisu značili mnogo, a ako bi preživjeli vatreno krštenje postali bi iskusni. Na kacige su ubadali pera kako bi se činili višima, a umjesto prsnog oklopa su imali verižnjaču koja je pružala malo lošiju zaštitu, ali uz povećanu pokretljivost. Ponekad su imali samo metalnu ploču na prsima. Na lijevoj potkoljenici su imali štitnik (u skladu sa štitom u lijevoj ruci). U bitku bi krenuli u *quincunx* formaciji: između manipula hastata bili su prazni prostori veličine manipula koji je omogućavao čarkarima da se povuku, a onda bi po potrebi međusobno zbili manipule i zatvorili rupe, ili bi pustili da u njih uđu *principes*.

Principes su nastali iz bivše druge klase. Po opremi i formaciji su bili identični hastatima, ali su bili stariji i iskusniji, a njihovi manipuli su bili iza praznina hastata kako bi po potrebi mogli naglo ući u taj prostor. Najčešće su oni odnosili pobjedu.

Na trećoj liniji su bili *triarii*. Potekli su od prve klase. Bili su veterani, najstariji i najiskusniji. Zadržali su punu hoplitsku opremu, a borili su se u zbijenoj falangi kako bi spriječili prodor neprijatelja iza linija gdje se regrupiraju *hastati* i *principes*. Međutim, najčešće se uopće nisu borili, odmarajući iza linija, zaklonjeni štitovima. U bitke su ulazili samo u teškim situacijama. Ponekad bi zatvorili falangu kako bi spriječili bijeg prva dva reda. Iza svakog manipula triaria nalazili su se manipuli *roararia* i *accensia*.

Roararii su potekli iz pete klase. Borili su u slobodnoj formaciji, kao krilo triariima ili popunjavajući mjesta njihovih palih. Također ih je bilo 900 raspoređenih u 15 manipula. Livije ih razlikuje od *leves*, ali se većina povjesničara slaže da su oni imali istu ulogu (imali su slično naoružanje), a to je napad na neprijatelja neposredno prije bitke.

Accensii su isto nastali iz pete klase, boreći se u slobodnoj formaciji. Livije piše kako su bili stari i neiskusni, te su zajedno s *roarariima* preuzimali dio pritiska s *triariia*. Međutim, njihovo ime ukazuje da su oni imali funkciju slugu tekliča i slugu iza linije borbe.¹⁸ Kako i sam Livije kaže da su bili stariji i nevični ratovanju, druga teorija ima više smisla. Jer i da su bili mladi i vješti, nema smisla imati nekoliko stotina oboružanih samo praćkama koji još k tome

¹⁸ Erdkamp, P.: *A Companion to the Roman Army*, str. 56.

stoje u zadnjim linijama. Uz već navedenu mogućnost legionara da napuste liniju kako bi nabavili oružje, moguće je da su ih upravo *accensii* opskrbljivali istim.

U sklopu svake legije nalazila se i patricijska konjica od 300 konjanika. Podijeljeni su u 10 turmi, a one u 3 dekurije. Za razliku od Servijeve konjice, ovo nisu bili hopliti na konjima, već pravi konjanici koji su aktivno sudjelovali u bitkama na krilima legija i pri potjeri neprijatelja. Imali su prsni oklop, kacigu, eliptični štit (*parma equestris*), mač i koplje.¹⁹ Za razliku od pješaka koji su mogli biti regrutirani 16 ljeta tijekom njihovog vojno sposobnog života (iako su rijetko regrutirani više od šest ljeta), konjanici su imali tu obavezu samo 10 godina.²⁰ Najvjerojatnije zbog njihovog patricijskog statusa jer vlastima nije bilo u interesu da u ratu izgube stare patricijske obitelji, koje su u odnosu na plebejce ionako bile malobrojne.

3.2. Polibijeva legija

Grčki povjesničar Polibije je prvi detaljno opisao punu razvijenu manipularnu legiju, te je zato nazvana njegovim imenom. Njegovi zapisi su vjerodostojni jer nije, kao Livije, preko usmene predaje analizirao vojsku stoljećima daleko, već upravo onu koju je mogao vidjeti svojim očima.

U manipularnoj legiji postojala su samo četiri razreda: veliti (*velites*), hastati, principi i triariji. Veliti su bili najmlađi i najsiromašniji, te su okupljali sve lako pješaštvo proizašlo iz nekadašnje pete klase, služeći kao čarkari. U odnosu na njih, bolje su naoružani, ali su i dalje činili lako pješaštvo (zvani su lakim pješaštvom jer su se borili izvan bojnog reda, a ne jer su imali lako naoružanje).²¹ Sada više nisu imali vlastite jedinice, već su bili raspodijeljeni u manipule i centurije teškog pješaštva. Teško pješaštvo se dijelilo prema dobi: hastati su bili najmlađi, a triariji najstariji. I dok su hastati i principi ostali isti kao u Kamilovoj legiji, triariji su odbacili *clipeus* i uzeli *scutum*.

Svakim manipulom je zapovijedao izborni centurion (*primus pilus*), najiskusniji časnik izabran od tribuna. Za zapovijedanje jednom od centurija odredio je imenovanog centuriona. Onda bi obojica, za svaku centuriju, odabrali odabrali zamjenika dočasnika (*optio*), svirače roga (*cornicen*) i trube (*tubicen*) koji su zvukom prenosili naredbe na bojištu i u logoru, stjegonošu (*signifer*) koji je nosio simbol jedinice i možda njime vizualno prenosio naredbe (najvjerojatnije

¹⁹ Erdkamp, P.: *A Companion to the Roman Army*, str. 57.

²⁰ Fields, N.: *The Roman Army of the Punic Wars 264-146 BC*, str. 17.

²¹ Isto, str. 24.

je služio kao centar jedinice: stijeg je bio viši od ljudi i mogli su ga upotrebljavati za orijentaciju kako se legionari ne bi odvojili), te ostale važne funkcije u centurijama. U konjici, turmom je zapovijedao prefekt, a dekurijom *decurio* uz zamjenika (*optio*). Šest tribuna je zapovijedalo jednom legijom, a konzul cijelom vojskom.²²

Prilog 3. Polibijeva legija

razred	oprema	broj	jedinice
equites	konj, koplje, mač, <i>parma equestris</i> , kaciga, verižnjača	300	30 <i>decuriae</i> (10 <i>equites</i>), 10 <i>turmae</i> (3 <i>decuriae</i>)
triariji	kaciga, verižnjača, <i>scutum</i> , potkoljениčni štitnik, koplje, <i>gladius</i>	600	10 <i>maniples</i> (60 <i>triarii</i> + 20 <i>velites</i>)
principi	kaciga, prsna pločica, <i>scutum</i> , potkoljениčni štitnik, <i>gladius</i> , <i>pilum</i>	1200	10 <i>maniples</i> (120 <i>principes</i> + 50 <i>velites</i>)
hastati	kaciga, prsna pločica, <i>scutum</i> , potkoljениčni štitnik, <i>gladius</i> , <i>pilum</i>	1200	10 <i>maniples</i> (120 <i>hastati</i> + 50 <i>velites</i>)
veliti	kaciga, okrugli štit (<i>parma</i>), <i>gladius</i> , 7 malih sulica (<i>hasta velitares</i> ili <i>veruta</i>)	1200	

3.2.1. Taktike Polibijeve legije

Quincunx formacija je postala standard, te su se u njoj sada kretali i triariji. Veliti bi se kretali s njima ako su uključeni u njihove manipule, inače bi tvorili zid ispred ostatka legije i nakon izbacivanja sulica uzmakli bi kroz rupe u redovima i dalje na bokove kako ne bi smetali teškim pješacima.²³ Legija u toj formaciji s međusobno odvojenim manipulima izgleda ranjivo, međutim, iza rupa između manipula hastata nalazili su se manipuli principa, a rupe između njihovih manipula su iza manipula hastata. Ako bi neprijatelj na prepad uspio proći između hastata, dočekali bi ih principi. *Quincunx* formacija je zapravo nužna i praktična na terenu s puno zapreka, gdje je zatvorenu liniju nemoguće formirati. Manipuli su mogli brzo obići prepreku, razviti dugu zbijenu liniju preko bojišta kako ih neprijatelj ne bi okružio, ili se jednostavno zbiti ako bi se bitka odigrala u uskom klancu. Prednost manipula je pokazao Scipion Afrički kod

²² Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, str. 6.-7.

²³ Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, str. 12.

Zame 202. pr. n. e. kada ga je Hanibal napao slonovima. Ostavio je rupe između manipula umjesto da je stvorio zbijeni zid koji bi slonovi uništili.²⁴ Manipule principa je pomaknuo iza manipula hastata kako se ne bi sudarili. Slonovi su prolazili kroz rupe, a manipuli su ih napadali s boka.

Nakon izbacivanja sulica, manipuli principa bi zatvorili prostore između manipula hastata i napravili borbeni red bez da su im se štitovi preklapali. Za razliku od hoplita koji su samo naprijed gurali koplja, legionari su trebali mjesta za bacanje dvometarskih sulica i udaranje mačem.²⁵ Nasrtali su štitovima i mačevima na oslabljenog neprijatelja, a u slučaju da nisu stigli izbaciti sulice tek bi onda tvorili falangu.²⁶ U povoljnoj situaciji ne bi dolazilo do falange (uspjeli bi izbaciti sulice), već bi se manipuli hastata i principa u toku bitke međusobno izmjenjivali. Legionari nisu tjerani na dugotrajne i iscrpljujuće borbe prsa o prsa. Neprijatelji bi bili oslabljeni tisućama sulica, a kada bi uspjeli doći u izravan sukob, nakon svake rimske izmjene morali su se sukobiti sa svježom i zdravom postavom (teže ranjeni legionari se sigurno više ne bi vraćali u borbu).

Triariji su i dalje ostajali u zadnjoj liniji, i iza njih su se regrutirali ostali. Tada bi zbili štitove kao u falangi, ali bi kleknuli jednom nogom (a drugom s potkoljениčnim štitnikom bi poduprili štitove). Koplja duga do četiri metra bi zabili u zemlju i isturili ispred štitova kao živi zid. Koliko su manipuli pokretljive jedinice govori i neortodoksna uporaba manipula triarija da napadnu bok makedonske falange kod Kinoskefala 197. pr. n. e. Makedonci nisu bili u stanju pratiti ih, te su u znak predaje digli koplja (iako triariji imaju teži oklop, štit i malo kraća koplja).

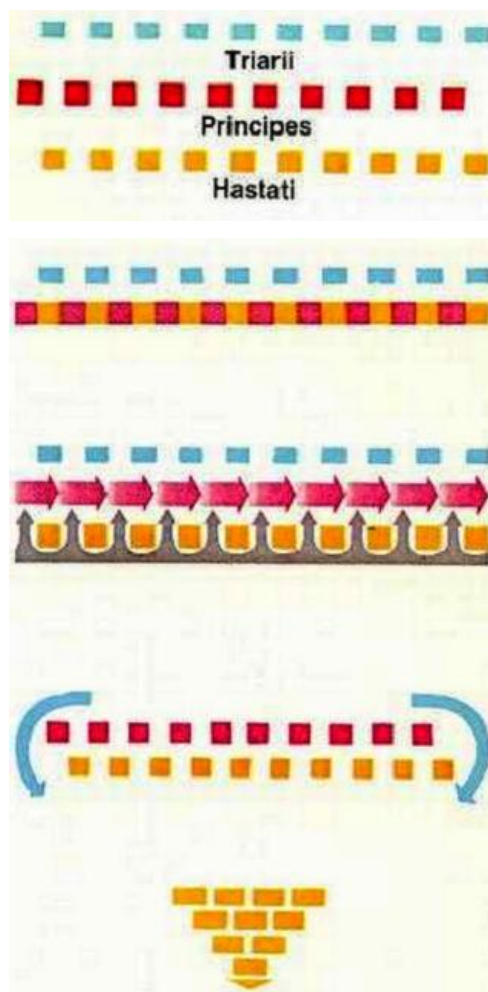
U bici kod Pidne 168. pr. n. e. Rimljani su se suočili s makedonskom falangom. Kada se već činilo da su izgubili bitku, pri povlačenju ih slijedila je neprijateljska falanga. Teren je postajao sve neravniji i u neprijateljskim redovima su se pravile rupe. Rimljani su tada upotrijebili taktiku klina (*cuneus*).²⁷ Poredali su se u obliku slova V i krenuli u protunapad. Ako su još uvijek imali sulice, to je bio najbolji trenutak da ih iskoriste. Naime, krećući se doslovce jedni iza drugih, a ne u liniji, svi bi gađali na isto mjesto, a ne po cijeloj neprijateljskoj liniji. Koncentrirana paljba bi lako nanijela veliku štetu sada slabo oklopljenim Makedoncima i stvorila još veću rupu u koju je rimski klin provalio i razbio makedonsku falangu.

²⁴ Isto

²⁵ Sekunda, Nick; McBride, Angus: *Republican Roman Army 200-104 BC*, Osprey Publishing, 1996., str. 19.

²⁶ Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, str. 12.

²⁷ Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, str. 13.

Prilog 4. *Quincunx*, falanga, Zama, Kinoskefal, *cuneus*

3.3. Marijeva legija

Rimska vojska se sastojala od vojnika građana koji bi u ljetnoj sezoni napuštali zemlju i s vlastitom opremom išli u rat. U slučaju dužeg rata dobivali su plaću. Prema Liviju, oko 300. pr. n .e. pod Rimom je bilo 250 000 vojno sposobnih stanovnika, a već 225. pr. n. e. (usred dugogodišnjih ratova s Kartažanima i Galima) Polibijevi podaci ukazuju na potencijalnih 730 000 pješaka i 70 000 konjanika (rimskih i savezničkih).²⁸ S obzirom da ih je bilo i više nego dovoljno, novačeni su samo dobrovoljci. Ali u 2. st. pr. n. e. Rim je već pokorio cijeli Apeninski poluotok, a legije su morale marširati u udaljene zemlje ili putovati brodovima preko mora. Građanima vojnicima nije odgovarala višegodišnja odsutnost od obitelji i imanja koja su

²⁸ Erdkamp, P.: *A Companion to the Roman Army*, str. 37.-38.

propadala (a koja su onda kupovali bogataši i pretvarali u latifundije), pa je dobrovoljaca bilo sve manje.

107. pr . n. e. Gaj Marije kao konzul se morao suočiti s nemogućnošću regrutiranja vojske da bi porazio Jugurtu u Numidiji. Promijenio je funkcioniranje cenzusa (s imetka je prešao na broj ljudi). Tada su i najsiromašniji imali pravo priključiti se legiji. Država ih je opskrbila jednakom ratnom opremom (zbog velike količine iste opreme logično je pretpostaviti da se brže proizvodila i popravljala, postajući jeftinijom, a i legionari su postali jednaki statusom). Ti ljudi nisu imali zemlje koja bi propadala dok ih nema, pa su se vojna plaća i dijeljenje ratnog plijena, uz moguće napredovanje u činu činili veoma privlačnim, a mnogi stariji legionari se jednostavno nisu mogli snaći u životu kao civili nakon svih tih godina.²⁹ Novi legionari nisu htjeli napustiti vojsku već su u njoj služili najmanje 16 godina. Tako je stvorena prva profesionalna stajaća vojska na svijetu. Budući da su služili cijele godine, a ne samo ljeti, u vrijeme mira bi stalno vježbali, postajući još bolji. U mirovini bi dobili komad zemlje. Tako su do 33. godine života (najranije moguće umirovljenje) mogli proputovati Sredozemlje, steći doživotne prijatelje, postati zemljoposjednici sa znatnom novčanom ušteđevinom i punim rimskim građanstvom i ugledom vojnika (čak i bez promaknuća). Privlačnost Marijeve legije je očita. Od tada će legionari biti lojalni prvo svojem zapovjedniku, a tek onda Rimu.

Nova legija se sastojala od 6000 ljudi, 4800 vojnika i 1200 obrtnika i slugu, a njome je zapovijedao legat (tribuni su većinom imali političke ambicije, te su kao vojskovođe bili nesposobni). Stvorene su veće jedinice, kohorte. Svaka je imala tri manipula i šest centurija. Manipuli su zapravo ostale samo administrativne jedinice, jer nije više bilo hastata, principa i triarija. Kohorta je bila uniformirana i te je imala veću fleksibilnost od manipula (manipul trarija se nikada ne bi mogao samostalno boriti).³⁰ Iako su centurije i dalje bile najmanje samostalne borbene jedinice, uvedena je manja, *contubernium*, u kojoj je bilo osam vojnika i dva slugu koji su brinuli o njihovoj opremu. *Contubernium* je služio za zbližavanje vojnika: spavali su u istom šatoru, uvijek su zajedno jeli, trenirali i borili se. Postali bi najbolji prijatelji i upravo zato nikada ne bi napustili jedne druge i pobjegli. Više nisu ubijali jer im je zapovjedbno, već da zaštite prijatelje. Motivacija i potpora koju su jedni drugima pružali pomagala im je i u slučaju posttraumatskog stresnog poremećaja. Vođa im je bio najstariji vojnik, *decanus*. Međutim, *contubernium* je samostalno mogao funkcionirati samo u bici, i to kratkotrajno ako bi se odvojili od ostatka centurije i svoga zapovjednika. Inače je centurija bila najmanja jedinica koja je mogla marširati, kampirati i boriti se neovisno o ostatku legije.

²⁹ Fields, Nic: *The Roman Army: the Civil Wars 88-31 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2008., str. 9.

³⁰ Fields, N.: *The Roman Army: the Civil Wars 88-31 BC*, str. 11.

Nove legije su reformirane i logistički. Stare legije su nosile previše nepotrebnih zaliha, i to na teretnim životinjama. Kolona bi postala veća i sporija. Uz to što je bila lakša, bila je i privlačnija meta zbog svoga tereta. Marijevi legionari su morali sami nositi svoju opremu. Nisu mogli ponijeti sve, pa su uzimali samo najvažnije, te su se uz manje tereta kretali brže. Nazvani su Marijevim mulama.³¹ I dok nova kolona ima svojih prednosti, upitna je spremnost legionara na okršaj nakon nošenja tolikog tereta, pogotovo ako ih neprijatelj iznenadi.

Prilog 5. Marijev legionar

4. Rimska vojska u doba Carstva

Marijeva legija će uz konstantne promjene opstati i za vrijeme ranog Carstva. Početkom 1. st. pr. n .e., nakon Savezničkog rata, svi stanovnici Apeninskog poluotoka postali su rimski građani. Više nisu tvorili savezničku vojsku, već su postajali legionari. Kada je August pobjedonosno izašao iz građanskog rata zapovijedao je sa čak 60 legija. Uskoro će ih smanjiti na 28, i dalje impresivan broj.³² Do dinastije Aurelijevaca legije će imati napadačku ulogu, ali će poslije nje biti razmještene u logorima duž gradove služeći isključivo u obrambene svrhe (posljednji novi teritoriji osvojeni su za Trajana i Marka Aurelija).

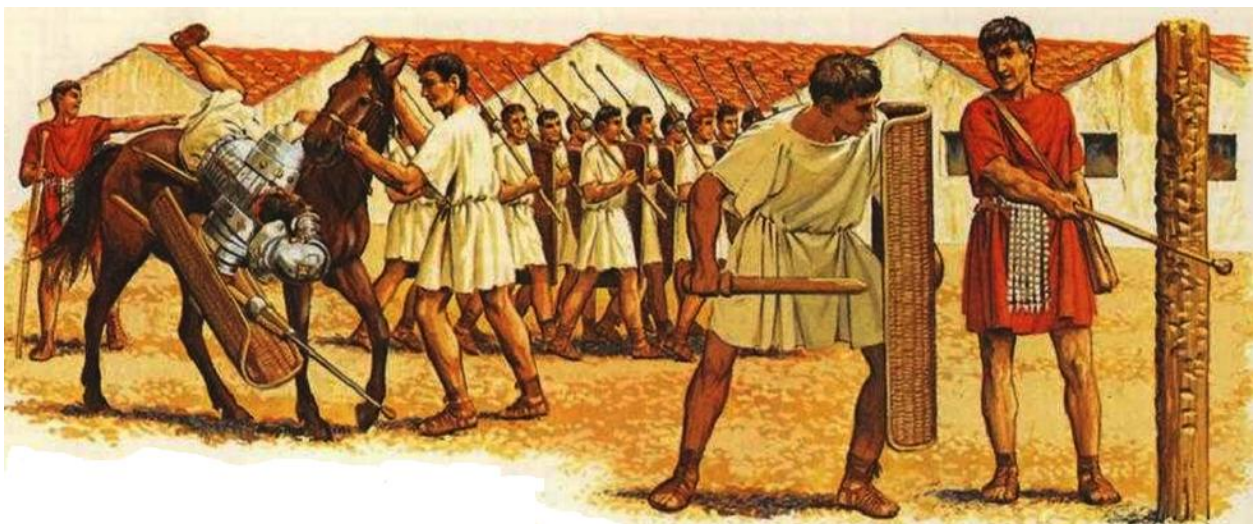
³¹ Isto, str. 20.

³² Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, str. 34.

Legionari su dobili poboljšanu opremu. Načinjen je novi zglobni oklop koji je pružao zaštitu prsnog oklopa i fleksibilnost verižnjače, a kacige su pravljene od željeza i njegovih legura. To je povećalo sposobnost preživljavanja u bici. Naoružanje je ostalo standardno: *gladius*, *pilum* i bodež (*pugio*). *Scutum* je izgubio donji i gornji dio te je postao pravokutan, vjerojatno zbog tvorenja *testudo* formacije. Pojas na kojemu su bili mač i bodež sadržavao je pregaču od kože i metala. Povjesničari pretpostavljaju da je služila kao ukras,³³ ali nije jasno zašto bi Rimljani dodavali nešto nepotrebno i metalno, uz već tešku opremu. Možda je služila za zaštitu međunožja.

Carski legionari su u vrijeme mira trenirali svaki dan. Marširali su s opremom po 30 kilometara, korakom i trkom (za vrijeme prave ratne krize dnevno bi prevalili i po 50 kilometara, zahvaljujući svojim cestama), gradili su logore, učili su plivati, jahati, boriti se i rukovati ratnim spravama. Upotrebu oružja su trenirali na drvenim stupovima visine čovjeka. Gađali su ga sulicom i mačem. Često su vodili bitke među sobom koristeći pravo oružje presvučeno kožom ili drvene replike jednake težine.³⁴ Dril je bio jedan od čimbenika koju su legije smjestili u trajne logore, gdje su se legionari opustili i zabavljali s lokalnim ženama s kojima bi osnovali obitelj (iako je to bilo zabranjeno). Među legionarima je postalo nepopularno da ih se često seli, pa su jedino manji dijelovi legije, *vexillationes*, obavljali dužnosti daleko od logora.³⁵

Konjicu u sklopu legije više nisu činili *equites*, već probrani legionari. Bilo ih je tek 120 u legiji, i nisu imali svoje jedinice, već su služili u sklopu centurija kao izviđači i glasnici.³⁶

Prilog 6. Carski legionari na vježbi

³³ Vukšić, Velimir: „Cornucen - trubač rimske legije“, *Vojna povijest*, br. 11, 2012., str. 37.

³⁴ Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, str. 40.

³⁵ Fields, Nic: *The Roman Army of the Principate 27 BC-AD 117*, Osprey Publishing, Oxford, 2009., str. 13.

³⁶ Fields, N.: *The Roman Army of the Principate 27 BC-AD 117*, str. 12.

Vrhovni vojni zapovjednik postao je car. Pojedinom legijom zapovijedao je legat kojeg je imenovao car iz reda senatora. Nakon njega na zapovjednoj ljestvici dolazi prvi tribun, *tribunus laticlavus*, također iz reda senatora. Legatu je pomagalo pet tribuna iz redova konjanika (*equites tribunii angusticlavii*). U slučaju da nema tribuna (iznenadni napad neprijatelja na granici), legijom bi zapovijedao zapovjednik logora (*praefectus castrorum*) u kojem je legija smještena, a imenovao bi ga car.³⁷ Stjegonoša cijele legije je bio *aquilifer*. Centurione bi postavljali legati: prva kohorta je imala pet dvostrukih centurija, a vrhovni centurion je *primus pilus* (koji kasnije može postati zapovjednik logora). Ostale kohorte su imale po šest centuriona (*hastatus, princeps i pilus, prior* ili *posterior*). Centurije su imale zamjenika centuriona (*optio*), stjegonošu (*signifer*), svirača roga (*cornicen*), zapovjednika straže (*tesserarius*), liječnike, činovnike i druge.³⁸ Vidljivo je kako je rimska vojska bila kadrovski i karijerno nastrojena, vojni poziv je postao profesionalno zanimanje.

Posljednje novačenje rimskih građana koje nije bilo na dobrovoljnoj bazi se dogodilo za Ilirskog ustanka početkom 1. st.³⁹ Tada je krenuo dvostoljetni rimske vojske koje je dosegala brojku od gotovo 200 000 legionara. Karakalnim ediktom 212. svi stanovnici Carstva su dobili rimsko građanstvo, a pomoćne postrojbe, brojčane kao i legije, su i same njima postale. Rim je tada imao vojnu silu od 400 000 ljudi.

Nakon Dioklecijana vojni sustav ide nizbrdo. Dobrovoljaca nije bilo dovoljno, pa su i opet pozivani rimski građani da ispune svoju obavezu, uz znatno manju plaću. Prihvat germanskih volontera je već postao normalna pojava. Legije su raščlanjene na manje jedinice od približno 1000 ljudi, a velik dio je vojske je boravio u carevoj prijestolnici umjesto na granicama.⁴⁰ Povjesničari debatiraju o veličini vojske koja je mogla brojiti između 400 000 i 1 000 000 vojnika. Obje brojke se mogu argumentirati. S jedne strane, upadi barbara zahtijevaju jaču obranu, dolazilo je sve više germanskih dobrovoljaca, a i oprema je postala lošija, a time i jeftinija. S druge, nije bilo dovoljno građana dobrovoljaca, a Carstvo je konstantno tresla teška ekonomska kriza (uzrok jeftinijoj opremi). Kako god, legionari su postali sličniji nekadašnjim pomoćnim pješacima nego li starim legionarima.

U 3. st. teško pješništvo je još uvijek držalo ugled i sposobnost obrane Carstva, dok su se laki konjanici često nalazili u bijegu pred navalom barbarskih protivnika. U 4. st. se situacija

³⁷ Fields, N.: *The Roman Army of the Principate 27 BC-AD 117*, str. 34.

³⁸ Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, str. 42.-43.

³⁹ Cota, Matej: „Batonov ustanak 6. do 9. godine“, *Vojna povijest*, br. 33, 2013., str. 65.

⁴⁰ Macdowall, Simon; Embleton, Gerry: *Late Roman Infantryman 236-565 AD*, Osprey Publishing, Oxford, 1994., str. 5.

promijenila: pješništvo je izgubilo dosta svoje fleksibilnosti, kao i specijaliziranih *immunes* (moguć razlog je veći priliv Germana). Bili su upotrebljivi samo na otvorenom bojnopolju, ali će ih dokrajčiti nova vrsta teške konjice, katafrakti. Oni će galopom, teškim oklopom preko cijelog konja i čovjeka i dugim kopljem gaziti sve pred sobom i vojno uvesti narode Rimskog Carstva u Srednji vijek.⁴¹

Prilog 7. Stjegonoše, centurion, trubači, car (sjedi), tribun

4.1. Pretorijanska straža

Scipion Emilijan je za pohoda u Španjolskoj stvorio osobnu tjelesnu stražu od 500 ljudi. Budući da su boravili u blizini vojskovođe (*praetor*), nazvani su pretorijanskom stražom (*cohors praetoria*). Do kraja Republike redovito su pratili vojskovođe ne pohode. Za Augusta će ih biti 4 500, ali će sada biti u Rimu i okolnim gradovima, postajući novom političkom silom.⁴² Naime, rimska vojska nije smjela stupiti na Apeninski poluotok južno od rijeke Rubikon, pa se pretorijancima nije imao tko suprotstaviti. Tko god je kontrolirao pretorijance, imao je stvarnu

⁴¹ Vukšić, Velimir: „Rimski katafrakt“, *Vojna povijest*, br. 19, 2012., str. 59.

⁴² Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, str. 38.

moć u Rimu. Na kraju, pretorijanci su sami birali careve. 312. Konstantin ih je zamijenio germanskim plaćenicima.

Uz četiri puta veću plaću od legionarske, sa svakim novim carem primali bi nagradu u iznosu petogodišnje plaće. Neprimanje iste mogao je biti razlog dovođenja novog cara.⁴³ No, već su imali visoku plaću, dužnost im je bila sveta, a da pohlepa nije razlog smjenjivanju careva govori i statistika: najčešće su na prijestolje dovodili dokazane vojskovođe. Vrlo vjerojatno su u sklopu svoje dužnosti smatrali da trebaju vratiti staru slavu Rima, a sposoban vojskovođa bi Carstvu mogao vratiti ugled i moć kakvu je imalo za vrijeme Cezara ili Trajana.

Imali su jednaku opremu kao i legionari uz jednu iznimku. Imali su dugi mač (*spatha*) kao i konjanici, umjesto kratkog gladiusa. Sami su mogli stvoriti jednu legiju, ali bili su raspoređeni na različitim mjestima i nisu mogli računati na formiranje veće oklopljene formacije. Tada bi mač s većim dohvatom bio koristan. No možda je on samo iskazivao viši status straže.

Prilog 8. Pretorijanci u svečanoj i bojnoj opremi

5. Strane postrojbe pod rimskim zapovjedništvom

Odmah nakon uspostave Republike, Rimljani su formirali razne saveze s obližnjim gradovima u svrhu zajedničke obrane. Kako se Rim širio, saveznici su sve češće morali pomagati Rimljanima, a u slučaju pobune, Rim bi im nametnuo još veće obaveze. Kako je Rim osvajao Apeninski poluotok, broj saveznika i pokorenih gradova se povećavao, a njihove obaveze su bile različite (*divide et impera*). Pod pojam *socii*, i kasnije *auxilia*, Rimljani su podrazumijevali sve vojne postrojbe pod njihovim zapovjedništvom, a bez rimskog građanskog prava.

⁴³ Isto, str. 39.

5.1. Saveznici

Saveznici (*socii*) su bili autonomni gradovi na Apeninskom poluotoku, ili u trajnom vojnom savezu s Rimom, ili pod njegovim vrhovništvom. Nakon konačne pobjede nad Latinima 338. pr. n. e., Rimljani će uz 4 legije podići i 4 savezničke *alae*: jedinice jednake legijama po broju pješaka, ali s tri puta više konjanika (*equites* su se sve više bavili politikom, te su postajali sve lošijim konjanicima, dok je saveznička konjica bila isključivo vojna klasa, prikladno podijeljena na laku i tešku). Bili su podijeljeni u manipule i turme, a zapovijedao im je rimski prefekt.⁴⁴ U bici su štitili krila legija, a u maršu predvodnicu i odstupnicu. Saveznici su bili jeftin izvor vojnika (ratne troškove su snosili saveznici, a ne Rim), uz samu činjenicu što su barem udvostručili rimsku vojsku. Tako je Rim uvijek mogao zapovijedati znatnom vojnom silom, bez velikih negativnih utjecaja na gospodarstvo i društvo. Petina savezničkih pješaka i trećina konjanika su bili *extraordinarii*, vojnici izabrani za posebne, najopasnije dužnosti.⁴⁵ Nije jasno zašto među legionarima nikad nisu izdvajani *extraordinarii* s obzirom da su bili Rimljani: bolje trenirani i opremljeni, te nedvojbeno lojalni Rimu i zapovjednicima. Jedan od mogućih razloga jest što postrojbe nisu bile dovoljno raznolike (kao u slučaju konjice). Zapravo, Rimljani su se mogli pouzdati jedino u svoje pješaštvo. Većinu konjice, strijelaca, inženjera i mornarice činili su saveznici. Bilo bi za očekivati da će se pobuniti, biti manje borbena nastrojani jer se ne bore za svoj narod ili jednostavno neusklađeni (skupine vojnika s cijelog Apeninskog poluotoka su govorile različitim jezicima, imale različite taktike i opremu). Ali čini se da je Rim uspješno vladao savezničkim odredima puna tri stoljeća, ponajprije praveći primjer od pobunjenika. Jedan grad je vladao s nekoliko desetaka drugih.

Početakom 1. st. pr. n. e. izbio je Saveznički rat. Razni gradovi diljem Apeninskog poluotoka borili su se za svoju slobodu zbog rimske politike *divide et impera*. Rat su izgubili, ali su svi gradovi Apeninskog poluotoka dobili mogućnost punog rimskog građanstva. Savezničke postrojbe su ukinute, odsada su svi ulazili u legije.

5.2. Pomoćne postrojbe

Nakon Savezničkog rata, sve jedinice izvan legije su zvane *auxilia*. Osim pješaštva, sadržavale su mornaricu, konjicu, strijelce, praćkare, inženjere i druge. Jedinice su se dijelile na

⁴⁴ Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, str. 7.

⁴⁵ Erdkamp, P.: *A Companion to the Roman Army*, str. 51.-53.

kohorte i centurije. Zapovijedao im je rimski prefekt. Kako su Rimljani osvajali nove teritorije, uvijek su regrutirali domaće stanovništvo da ih brane od barbara. Kako je standardizirana legionarska oprema, isto se dogodilo i s pomoćnim postrojbama. Izvori govore da ih je bilo barem koliko i legionara, ali za vrhunca Carstva bilo ih je i više. Njihov broj je u 2. st. premašio 200 000. S obzirom koliko je utvrda bilo duž granice, nema razloga sumnjati u izvore.⁴⁶ Zapravo su se češće borili nego legionari, jer su sudjelovali i u obrani granica i u napadima, dok su legije bile ofenzivno orijentirane, braneći granice jedino za veće opasnosti. Zapravo se *auxilia* borila na isti način kao i *socii*, na krilima legija.

Najugledniji *auxiliares* su dolazili iz različitih krajeva: strijelci s Krete, konjanici iz Španjolske i Afrike, a praćkari s Baleara. I dok se uloga nekih čini smiješnom (primjerice praćkara), povjesničari potvrđuju doprinos odreda ako su bili dovoljno brojni i precizni.⁴⁷ Njihova efikasnost je upitna, jer metu mogu eliminirati jedino ako ju precizno pogode u glavu. No, i neprijatelji su imali oklope, kacige i štiteve, a kamen veličine šake je teško kroz njih mogao prouzročiti težu ozljedu. Kad se uzme u obzir kratak domet praćki, te da i praćkare treba uzdržavati, njihova isplativost se ne čini vjerojatnom. Efikasniji bi bili ispaljujući strelice ili sulice.

Život im je bio sličan legionarskom: nakon regrutacije po cijele bi dane vježbali. Nakon 25 godina službe dobili bi rimsko građansko pravo. Plaća im je dosegala trećinu legionarske. Ovisno o grani vojske, svi pomoćni vojnici su bili jednako opremljeni: *parma equestris*, *spatha*, kaciga i verižnjača su postali standard.⁴⁸ Nakon Karakalinog edikta, pomoćne postrojbe su većinom ukinute, a jedinice koje su preživjele postale su neprepoznatljive zbog sve većeg udjela Germana.

5.2.1. Mornarica

Poznata je legenda kako su Kartažani u 3. st. pr. n .e. ostavili nasukanu kvinkveremu (galija s pet redova vesela), i da su po uzoru na nju Rimljani izgradili svoju mornaricu kojom su ih potukli (kasnije su gradili i bireme, trireme i kvadrireme). Za Punskih ratova još uvijek nisu vični moru, a prva serija galija je nestala u nemirnom Sredozemnom moru. Izgradili su nove i opremili ih pokretnim jurišnim mostom kako bi pomorsku bitku pretvorili u kopnenu. Na vrhu je imao šiljak

⁴⁶ Marković, Darijo: „O borbenom stroju rimske vojske“, *Vojna povijest*, br. 12, 2012., str. 66.

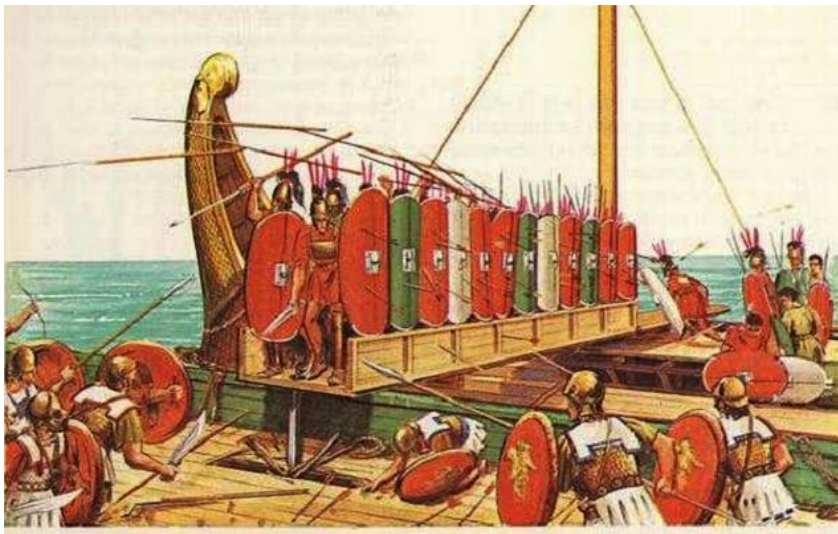
⁴⁷ Simkins, M.: *The Roman Army from Hadrian to Constantine*, str. 36.

⁴⁸ Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, str. 50.-51.

(*corvus*) kojim se zabijao u palubu neprijateljskog broda i zahvaljujući njemu izvojevali su nekoliko velikih morskih pobjeda i konačnu prevlast.⁴⁹ Kako mornarica nije bila stalna, tako nisu imali potrebe razviti posebnu zapovjednu strukturu, već su preuzeli legionarsku. Mornaricom je zapovijedao konzul, eskadrom prefekt, *trierarch* brodom (ekvivalent centurionu), a posadom dekurioni. Uz kormilara, ostatak posade kvinkverema je činilo 300 veslača i 120 pješaka i naoružanih mornara.⁵⁰

Manje je poznato da je to bilo to što se tiče mornarice, jer ju nakon Punjskih ratova više nisu obnavljali. More su sljedeća dva stoljeća povjerali na brigu saveznicima, najviše Grcima. Prvu stalnu mornaricu je osnovao August i u njoj okupio 800 plovila. Uz kljun za potapanje brodova, na njima se znalo naći i opsadnih strojeva, ponajprije škorpiona, ali i balista, onagera i jurišnih tornjeva u punoj veličini za opsadu luka.⁵¹

Njome nisu upravljali legionari kao za vrijeme Punjskih ratova, već je postala dijelom pomoćnih postrojbi. Podijeljena je na dvije flote smještene u Ravenni i Napulju, a svaka je imala 10 000 ljudi. Osnovane su i manje flote diljem Sredozemlja, te na Dunavu i Rajni.⁵²

Prilog 9. *Corvus* u upotrebi

⁴⁹ Fields, N.: *The Roman Army of the Punic Wars 264-146 BC*, str. 15.

⁵⁰ D'Amato, Raffaele: *Imperial Roman Naval Forces 31 BC-AD 500*, Osprey Publishing, Oxford, 2009., str. 8.

⁵¹ D'Amato, R.: *Imperial Roman Naval Forces 31 BC-AD 500*, str. 7.-8.

⁵² Isto, str. 38.-39.

6. Opsadni strojevi

Rimski su inženjeri stvarali vrhunske sprave svoga doba. Većim dijelom su napravljene od drveta, tako se danas moramo pouzdati u pisane izvore i pokoji nađeni metalni dio. Te drvene konstrukcije su se teško prenosile i održavale, pa su u većini slučajeva legionari gradili nove na poprištu opsade, rezultirajući ekološkom katastrofom zbog posječene količine stabala.

Strogo govoreći kornjača (*testudo*) nije stroj, ali je kao taktika služila isključivo u vrijeme opsade. Njihov cilj je sporo i sigurno doći do zidina kako bi ih potkopali. Malo je zabilježenih slučajeva o njihovom porazu (uglavnom u napadu teške konjice na otvorenom polju), a najslavniji je onaj u sukobu Vitelija i Vespazijana: legije su se borile na obje strane, a da bi porazili nadolazeću kornjaču, legionari su srušili katapult na njih.⁵³

Trijemovi su bili jednostavne naprave koje su pružale zaštitu legionarima koji su se kretali između svog logora i neprijateljskih zidina. Pokrivali su ih mokrim životinjskim kožama.⁵⁴ To izgleda kao loša ideja jer su opsade trajale mjesecima, kože bi se osušile i postale lako zapaljive.

Jurišni tornjevi su služili za napad na zidine: sadržavali su strijelce, ovna (koji je mogao biti i u vlastitom kućištu na kotačima) i pješništvo spremno pojuriti preko pokretnog mosta čim se približe zidinama. Oni su također prekrivani kožama, a kasnije sve više metalnim pločicama.⁵⁵

Od Grka Rimljani su preuzeli sprave koje su izbacivale projekte nakon opsade Sirakuze, ali su terminologiju često miješali. Za Republike je *catapult* izbacivao strijele (veličine koplja), a *ballista* kamenje, da bi za Carstva obje sprave zvali balistama, i na kraju Carstva su zamijenili imena. Štoga izbacivale, baliste su radile na istom principu: fleksiji (luk) i kasnije torziji (opruga). Torzija je rezultat rasta strojeva, jer luk jednostavno nije mogao izbaciti veliko kamenje, a kasnije su i manji strojevi dobili torzijski sklop i tako brže i dalje izbacivali projekte. Govori se o dometu od 500 metara, što je dovoljno da budu izvan dohvata strijelaca. U prilogu je prikazana *ballista* koja je izbacivala kamenje od 16 kilograma, ali postojale su i ogromne sprave, visoke nekoliko metara koje su izbacivale kamenje od 80 kilograma. Radi stabilizacije imali su masivna postolja, dodajući težinu, te je i to razlog zašto su ih često morali graditi na bojištu, a ne prenositi (za prijevoz jedne baliste potrebno je 20 kola). Svaki veći stroj je imao višečlanu posadu, a punjenje je bilo sporo (smještanje teškog kamenja, zatezanje torzijskog sklopa). Sustavom brtvenih prstenova mogli su namjestiti snagu i domet odapinjanja, ali za promjenu

⁵³ Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, str. 58.

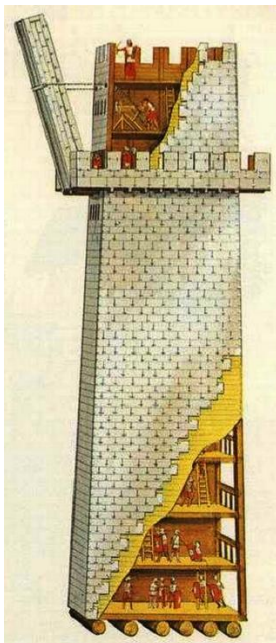
⁵⁴ Isto, str. 59.

⁵⁵ Trzun, Zvonko: „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, *Vojna povijest*, br. 22, 2013., str. 72.

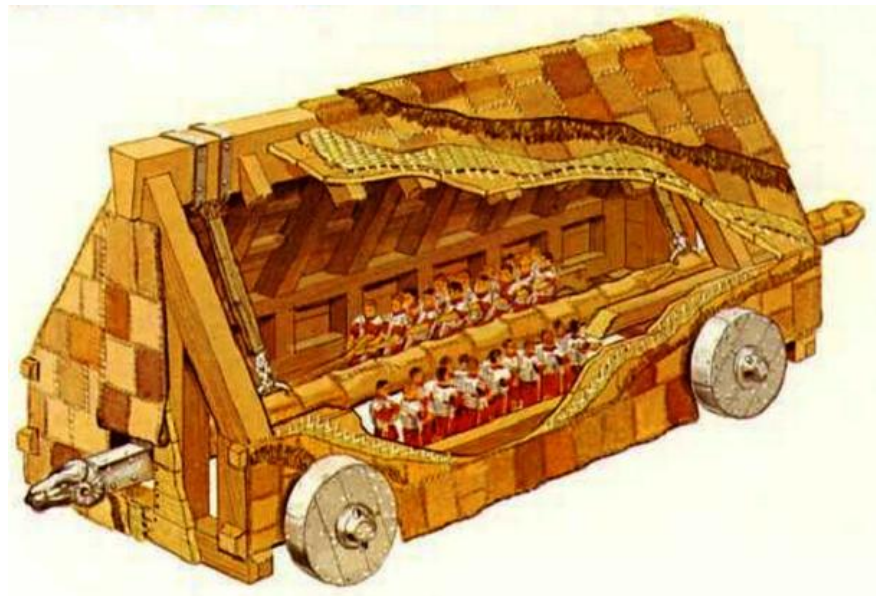
pravca morali su rotirati spravu što je bio težak posao.⁵⁶ Strojovima su upravljali samo obučeni profesionalci jer je torzijski sklop često trebalo kalibrirati, što nije jednostavno, pogotovo ako oko njih lete neprijateljski projektili.

Škorpion (*scorpio*) je bio laka balista koja je izbacivala strijele. Zahtijevala je minimalnu posadu i bila je lako prenosiva, pa su ju stavljali na kola i upotrebljavali i na otvorenom bojnopolju (*carroballista*).⁵⁷ Torzijski sklop je također popuštao nakon određenog broja ispaljivanja, ali su ga Rimljani smjestili u odvojivo metalno kućište zajedno s brtvenim prstenovima, te tada nisu morali gubiti vrijeme na namještanje sklopa, već bi ga brzo zamijenili.⁵⁸

Katapult (*onager*) je kao i balista izbacivao kamenje. Ime je dobio jer bi se prilikom svakog izbačaja zatresao kao divlji magarac. Mogao je izbacivati teže kamenje (90 kg) nego *ballista*, ali je zbog strme putanje projektila imao manji domet, pa je morao biti postavljen blizu bojišta.⁵⁹ No, zahvaljujući toj strmoj putanji, mogao je prebacivati kamenje preko zidina. Povlačeći analogiju sa suvremenom artiljerijom, baliste mogu biti smatrane prvim topovima, a katapulti prvim minobacačima.

Prilog 10. Jurišni toranj

Prilog 11. Ovan

⁵⁶ Trzun, Z.: „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, *Vojna povijest*, str. 71.

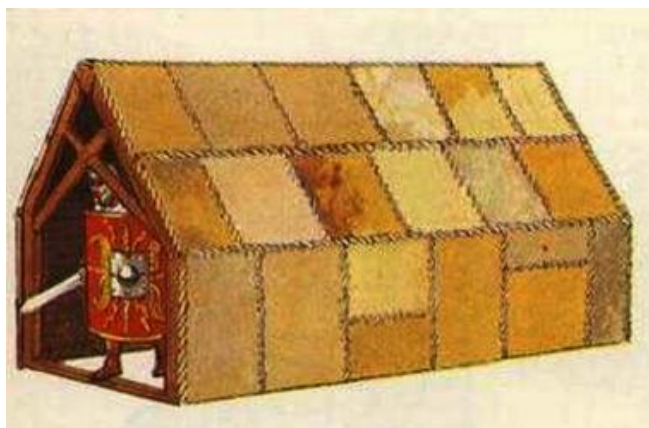
⁵⁷ Simkins, M.: *The Roman Army from Hadrian to Constantine*, str. 36.

⁵⁸ Trzun, Z.: „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, *Vojna povijest*, str. 72.

⁵⁹ Isto

Prilog 12. Kornjača

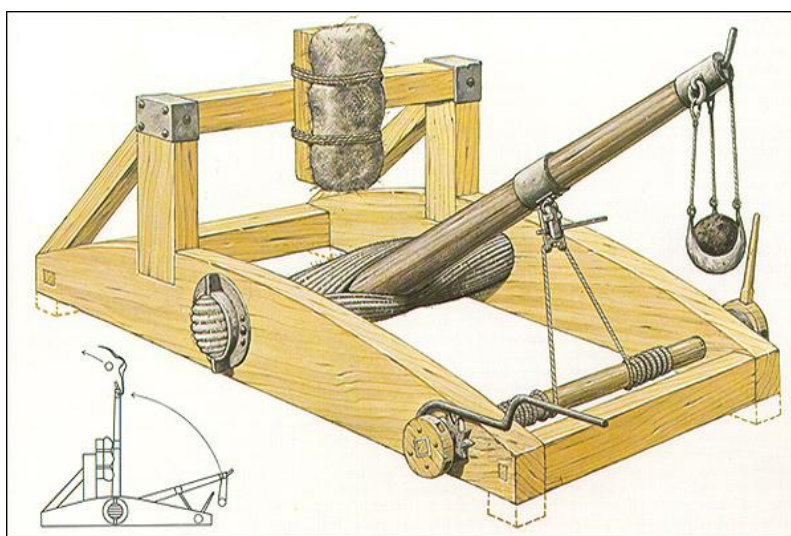
Prilog 13. Trijem

Prilog 14. Škorpion sa zamjenjivim sklopom

Prilog 15. Ballista

Prilog 16. Onager

7. Vojne građevine

Koliko je rimska vojska bila ispred vremena govore i vojne instalacije koje su radili sami legionari. Naime, svaka legija je imala specijaliste za pojedina područja, *immunes*. Nisu obavljali regularne legionarske dužnosti. Naprotiv, njihov posao je bio manje opasan i bolje plaćen. Tipični *immunes* su inženjeri, posade artiljerije, glazbenici, instruktori, liječnici i sve vrste obrtnika.⁶⁰ Najveće pothvate među njima su radili inženjeri, a za legionare se često govori da su učili ubijati i graditi.

Kad god su legionari marširali kroz neprijateljski teritorij, sagradili bi privremeni logor. Birali su mjesto na uzvisini (kako bi izbjegli iznenadni prepad), blizu vode i pašnjaka. Svi legionari su nosili razne alate i kako bi kolona pristizala, dio vojnika bi se odlijevao prema iskapanju obrambenog jarka, a dio bi stražario između njih i neprijatelja. Iskopanu zemlju bi upotrijebili kao nasip, i još bi ga pokolčili. Između nasipa i prvih šatora uvijek je bilo barem 50 metara čistog prostora za slobodno kretanje i obranu od zapaljenih strelica. Logor je bio u obliku kvadrata sa stranicama od 700 metara. Kako je nasip rastao, sve više legionara je ulazilo u logor. Ovisno o mogućnosti, jarak je mogao biti plitak ili dubok, s kolcima na nasipu ili kamenom. Za vrijeme Carstva logori su postali stalne trajne postaje legija. Jednom kada bi ih izgradili, postajali bi samoodrživi gradovi (jer su legionari imali i brojna strukovna zanimanja).⁶¹

Prometnice i akvadukte su uvijek gradili legionari, a o kvaliteti rada govore njihove ceste koje se ponegdje i danas upotrebljavaju i akvadukti koji još uvijek stoje. Čim bi osvojili novu provinciju, odmah su kroz nju gradili ceste, kako bi se legije brže kretale. Negdje su prokopavali tunele, a drugdje su se ceste penjale sve do snježnog pokrivača. Gradili su i mostove, preko Dunava i Rajne, na mjestima gdje su rijeke široke nekoliko stotina metara, ponekad samo da pokažu da mogu. Tako je Cezar, za ratovanja u Galiji, saznao da će Germani prijeći Rajnu i pridružiti se Galima. U roku par dana Cezarovi legionari su sagradili most dug pola kilometra, prešli u Germaniju, uplašili ih, a zatim se vratili u Galiju i uništili most.⁶²

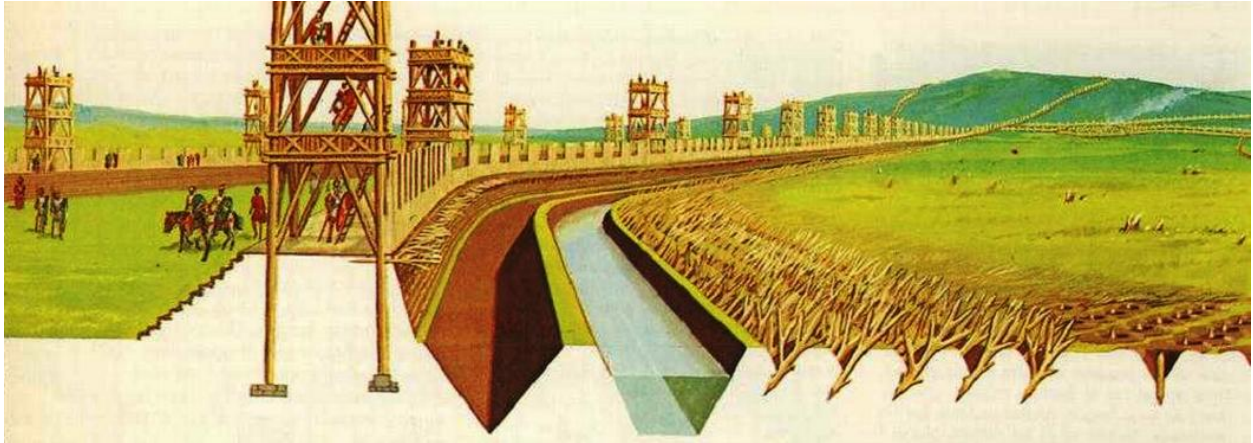
No najviše impresioniraju njihove opsadne građevine, kao one u Avariku i Aleziji. Obje je izvršio Cezar, a upotrijebio je toliko veliku količinu drva da kasnije kilometrima uokolo nije raslo nijedno stablo. Aleziju je opkolio s 20 kilometara dugim sustavom nasipa, ograde, jaraka, te raznih prepreka i skrivenih zamki, i to s dvije strane: unutarnje prema opkoljenoj Aleziji i vanjske, kako bi odbili galska pojačanja. Navodno je njegovih 45 000 vojnika napalo 250 000 Gala (Gala je vjerojatno bilo više od Rimljana, ali je brojka pretjerana). Taj sustav je jedino što je

⁶⁰ Simkins, Michael: *The Roman Army from Caesar to Trajan*, Osprey Publishing, Oxford, 1984., str. 7.

⁶¹ Conolly, P.: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, str. 10.-11.

⁶² Isto, str. 24.-26.

spasilo Rimljane. Tko god je htio prići Rimljanima morao je prijeći željezne šiljke skrivene u travi, osam redova ljiljana (debelih trupaca naoštrenih i vatrom očvrnutih vrhova u *quincunx* rasporedu, skrivenih travom u rupama dubokim metar), pet redova oštrog granja međusobno isprepletenog (kako ih ne bi izvadili) i ukopanog dva metra, dva jarka i nasip.⁶³ A svo to vrijeme Cezarove bi trupa neprijatelja gađale sulicama i strelicama.

Prilog 17. Cezarov opsadni pojas oko Alezije

⁶³ Keppie, Lawrence: *The Making of the Roman Army From Republic to Empire*, Routledge, London, 1998., str. 64.-65.

8. Zaključak

Rimska vojska je bila najnaprednija vojna sila koja je ikad postojala, a današnje ju drže na odstojanju tek zbog prednosti suvremene tehnologije. Međutim, organizacijski se može natjecati i sa suvremenim vojskama jer je bila uspješno raspoređena na širokom području bez suvremenog prijevoza i komunikacije. Često se spominje kako je Džingis kan stvorio carstvo po površini dvostruko veće od onog Aleksandra Velikog i četverostruko veće od Rimskog Carstva. Ali ni on ni Aleksandar nisu stvorili pravu državu. Rimska vojska je branila granice jedne civilizacije više od tisućljeća. Rimljani su isto tako bili majstori u kopiranju tehnologija, opreme i taktika i bili su ponosni na to. Jedna je od rijetkih vojski koje je svakodnevno trenirala. Prva je profesionalna i karijerna vojska, koja je kontinuirano evoluirala. Povlačeći paralele sa suvremenim vojskama, zapravo joj ni jedna nije dorusla. Jer bila je raširena, logistički poduprta, raznolika, suvremena i profesionalna poput Američke vojske, istrenirana, učinkovita i povezana poput francuske Legije stranaca, otvorena sposobnima poput Napoleonove Velike armije, a s obzirom na omjer vojske i stanovništva nije joj bilo ravne.

9. Popis literature

- 1) Conolly, Peter: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991.
- 2) Cota, Matej: „Batonov ustanak 6. do 9. godine“, *Vojna povijest*, br. 33, 2013.
- 3) D'Amato, Raffaele: *Imperial Roman Naval Forces 31 BC-AD 500*, Osprey Publishing, Oxford, 2009.
- 4) Erdkamp, Paul: *A Companion to the Roman Army*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007.
- 5) Fields, Nic: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2011.
- 6) Fields, Nic: *The Roman Army of the Principate 27 BC-AD 117*, Osprey Publishing, Oxford, 2009.
- 7) Fields, Nic: *The Roman Army of the Punic Wars 264-146 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2007.
- 8) Fields, Nic: *The Roman Army: the Civil Wars 88-31 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2008.
- 9) Keppie, Lawrence: *The Making of the Roman Army From Republic to Empire*, Routledge, London, 1998.
- 10) Macdowall, Simon; Embleton, Gerry: *Late Roman Infantryman 236-565 AD*, Osprey Publishing, Oxford, 1994.
- 11) Marković, Darijo: „O borbenom stroju rimske vojske“, *Vojna povijest*, br. 12, 2012.
- 12) Sekunda, Nick; McBride, Angus: *Republican Roman Army 200-104 BC*, Osprey Publishing, 1996.
- 13) Sekunda, Nicholas; Northwood, Simon: *Early Roman Armies*, Osprey Publishing, 1995.
- 14) Simkins, Michael: *The Roman Army from Caesar to Trajan*, Osprey Publishing, Oxford, 1984.
- 15) Simkins, Michael: *The Roman Army from Hadrian to Constantine*, Osprey Publishing, Oxford, 1979.
- 16) Trzun, Zvonko: „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, *Vojna povijest*, br. 22, 2013.
- 17) Vukšić, Velimir: „Cornucen - trubač rimske legije“, *Vojna povijest*, br. 11, 2012.
- 18) Vukšić, Velimir: „Rimski katafrakt“, *Vojna povijest*, br. 19, 2012.

10. Popis priloga

Prilog 1. Vođa rimske ratne družine

Fields, Nic: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2011., str. 19.

Prilog 2. Rimski ratnik

Fields, Nic: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2011., str. 23.

Prilog 3. Servijeva legija prema Liviju

Fields, Nic: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2011., str. 30.

Prilog 4. Rimski vojnik prve klase

Fields, Nic: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2011., str. 31.

Prilog 5. Rimski vojnik treće klase

Fields, Nic: *Early Roman Warrior 753-321 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2011., str. 39.

Prilog 6. Kamilova legija

Erdkamp, Paul: *A Companion to the Roman Army*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007., str. 56.

Prilog 7. Polibijeva legija

Conolly, Peter: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 6.-7.

Prilog 8. Triarij, princip/hastat i velit Polibijeve legije

Conolly, Peter: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 6.

Prilog 9. *Quincunx*, falanga, Zama, Kinoskefal, *cuneus*

Conolly, Peter: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 13.

Prilog 10. Marijev legionar

Conolly, Peter: *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 22.

Prilog 11. Carski legionari na vježbi

Conolly, Peter, *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 40.

Prilog 12. Pretorijanci u svečanoj i bojnoj opremi

Conolly, Peter, *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 39.

Prilog 13. Stjegonoše, centurion, trubači, car (sjedi), tribun

Conolly, Peter, *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 43.

Prilog 14. Konjanik, centurion, pomoćni pješaci, strijelac i legionari

Conolly, Peter, *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 32.-33.

Prilog 15. *Corvus* u upotrebi

Conolly, Peter, *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 17.

Prilog 16. Jurišni toranj

Conolly, Peter, *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 63.

Prilog 17. Ovan

Conolly, Peter, *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 63.

Prilog 18. Kornjača

Conolly, Peter, *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 63.

Prilog 19. Trijem

Conolly, Peter, *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 63.

Prilog 20. Škorpion sa zamjenjivim sklopom

Trzun, Zvonko: „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, *Vojna povijest*, br. 22, 2013., str. 70.

Prilog 21. *Ballista*

Trzun, Zvonko: „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, *Vojna povijest*, br. 22, 2013., str. 71.

Prilog 22. *Onager*

Trzun, Zvonko: „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, *Vojna povijest*, br. 22, 2013., str. 72.

Prilog 23. Cezarov opsadni pojas oko Alezije

Conolly, Peter, *Rimska vojska. Od makedonskog i galskog rata do kraja Rimskog carstva*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1991., str. 28.